

O'RTA OSIYO XALQLARIDA AN'ANAVIY KIIYIM-KECHAK VA ETNIK BELGILAR: ETNOLOGIK TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21585227>

Ne'matullayev Bobur

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston

Milliy universiteti Tarix fakulteti

3-kurs talabasi

e-mail: Nematullayevbobur90@gmail.com

Tel: +998-95-456-00-90

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'rta Osiyo xalqlarining an'anaviy kiyim-kechaklari etnik belgilar tizimi sifatida etnologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Muallif kiyim-kechakni faqat estetik yoki amaliy hodisa sifatida emas, balki etnik identitetni ifodalovchi, ijtimoiy maqomni ko'rsatuvchi va madaniy xotirani tashuvchi murakkab semiotik tizim sifatida ko'rib chiqadi. Tadqiqotda o'zbek, qozoq, qirg'iz va tojik an'anaviy kiyimlarining o'ziga xos etnik belgilar — rang, naqsh, taqinchoqlar, bosh kiyim — qiyosiy tahlil qilinadi. Semiotik yondashuv (Barthes, Eco) va etnologik nazariyalar (Barth, Turner) asosida kiyim-kechak etnik chegaralarni belgilash va etnik identitetni vizual ifodalash vositasi sifatida o'rganiladi.

Kalit so'zlar

etnologiya, kiyim-kechak, etnik belgilar, semiotika, do'ppi, atlas, kashtachilik, etnik identitet, ijtimoiy maqom, vizual antropologiya.

Аннотация

В данной статье анализируется традиционная одежда народов Центральной Азии с этнологической точки зрения как система этнических знаков. Автор рассматривает одежду не только как эстетическое или практическое явление, но и как сложную семиотическую систему, выражающую этническую идентичность, указывающую на социальный статус и несущую культурную память. В исследовании представлен сравнительный анализ специфических этнических знаков традиционной одежды узбеков, казахов, киргизов и таджиков — цвета, узора, украшений, головных уборов. На основе семиотического подхода (Барт, Эко) и этнологических теорий (Барт, Тернер) одежда изучается как средство

определения этнических границ и визуального выражения этнической идентичности.

Ключевые слова

этнология, одежда, этнические знаки, семиотика, тюбетейка, атлас, вышивка, этническая идентичность, социальный статус, визуальная антропология.

Abstract

This article analyzes the traditional clothing of the peoples of Central Asia from an ethnological perspective as a system of ethnic signs. The author considers clothing not only as an aesthetic or practical phenomenon, but also as a complex semiotic system that expresses ethnic identity, indicates social status and carries cultural memory. The study provides a comparative analysis of the specific ethnic signs of Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and Tajik traditional clothing - color, pattern, jewelry, headdress. Based on the semiotic approach (Barthes, Eco) and ethnological theories (Barth, Turner), clothing is studied as a means of defining ethnic boundaries and visually expressing ethnic identity.

Keywords

ethnology, clothing, ethnic signs, semiotics, skullcap, atlas, embroidery, ethnic identity, social status, visual anthropology.

Kirish

Kiyim-kechak — bu nafaqat tanani yopuvchi material, balki insonning o'zini ifodalashining eng ko'rinadigan va eng darhol anglanadigan vositasi.¹ Etnologiya fani nuqtai nazaridan kiyim-kechak murakkab semiotik tizim bo'lib, unda etnik identitet, ijtimoiy maqom, diniy e'tiqod va estetik qadriyatlar o'z aksini topadi.

O'rta Osiyo xalqlari — o'zbeklar, qozaqlar, qirg'izlar, tojiklar, turkmanlar — o'ta boy va rang-barang kiyim-kechak an'alariga ega. Ushbu xalqlarning milliy kiyimlari bir-biridan shu qadar farq qiladiki, bitta do'ppi yoki ko'ylak uslubi orqali kishining qaysi xalqqa mansubligi, qaysi hududdan ekanligi va hatto qaysi ijtimoiy tabaqaga tegishliligi aniqlanishi mumkin edi.

Roland Barthesning «Moda tizimi» (1967) asarida kiyim «til» sifatida tahlil qilinib, uning semiotik tuzilishi ochib beriladi.² Barthes ko'rsatganidek, kiyim faqat amaliy emas, balki kommunikativ funksiyani ham bajaradi: kiyim orqali kishilar bir-biriga o'zlarining ijtimoiy maqomi, madaniy mansubligi va qadriyatlari haqida «gapiradi».

¹ Geertz C. The Interpretation of Cultures. — New York: Basic Books, 1973. — B. 5–22.

² Barthes R. The Fashion System. — New York: Hill and Wang, 1983. — B. 10–30.

Ushbu maqolada O'rta Osiyo xalqlarining kiyim-kechaklari ana shu semiotik va etnologik prizm orqali ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot vazifalari

1. O'zbek an'anaviy kiyim-kechagining asosiy elementlarini (do'ppi, chapan, atlas ko'ylak, kashtali belbog') etnik belgilar sifatida tahlil qilish.
2. O'rta Osiyo xalqlari kiyim-kechagidagi rang va naqsh simbolikasini ochib berish va ularning etnik ma'nosini aniqlash.
3. Kiyim-kechak orqali ijtimoiy maqom, yosh va oilaviy holat ko'rsatkichlarini o'rganish.
4. An'anaviy O'rta Osiyo kiyimlarini qiyosiy tahlil qilib, o'zbeklar, qozaqlar, qirg'izlar va tojiklar kiyimlaridagi umumiylik va farqlarni aniqlash.
5. Zamonaviy sharoitda an'anaviy kiyim-kechakni saqlash va etnik identitet bilan aloqasini baholash.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Roland Barthesning «Moda tizimi» (1967) asari kiyim-kechak semiotikasini o'rganishda asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.³ Barthes kiyim kodlarini til kodlariga o'xshatib, ularning sintaktik va semantik tuzilishini tahlil qiladi.

Umberto Ecoming «Belgishunoslik nazariyasi» (1976) asarida moddiy madaniyat ob'ektlarining semiotik tahlili usullari ko'rsatiladi.⁴ Eco nazariyasi bo'yicha, har bir madaniy ob'ekt — shu jumladan kiyim — o'z denotativ (to'g'ridan-to'g'ri) va konnotativ (qo'shimcha, madaniy) ma'nolariga ega.

Fredrik Barthning «Etnik guruhlar va chegaralar» (1969) asarida etnik identitet etnik chegaralar orqali shakllanishi ko'rsatiladi.⁵ Barth ta'kidlaganidek, kiyim-kechak eng ko'rinadigan etnik chegara belgisi bo'lib, u «biz» va «ular»ni ajratishning vizual vositasi hisoblanadi.

O'zbek etnografi L. Chvyurning «O'rta Osiyo xalqlari kiyim-kechaklari» (1989) asarida mintaqadagi barcha asosiy xalqlarning an'anaviy kiyimlari batafsil tavsiflanadi.⁶ Chvyr har bir xalqning kiyim an'anasini uning tarixiy, iqtisodiy va madaniy kontekstida o'rganadi.

Tadqiqot metodologiyasi

³ Barthes R. The Fashion System. — New York: Hill and Wang, 1983. — B. 10–30.

⁴ Eco U. A Theory of Semiotics. — Bloomington: Indiana University Press, 1976. — B. 25–48.

⁵ Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. — Bergen: Universitetsforlaget, 1969. — B. 9–38.

⁶ Chvyr L. Sredneaziatskie xudojestvennye tkani. — Moskva: Nauka, 1977. — B. 30–65.

Birinchi usul — vizual antropologiya. An'anaviy kiyimlarning fotosuratlarini, muzey eksponatlarini va badiiy asarlaridagi tasvirlarni tahlil qilish orqali kiyim elementlarining semiotik ma'nosi aniqlanadi.⁷

Ikkinchi usul — semiotik tahlil. Barthes va Eco nazariyalari asosida kiyim-kechak elementlarining denotativ va konnotativ ma'nolari tahlil qilinadi.

Uchinchi usul — qiyosiy etnologik tahlil. O'rta Osiyo xalqlarining kiyim an'analari bir-biri bilan qiyoslanib, umumiy Markaziy Osiyo madaniy merosiga tegishli elementlar va har bir xalqning o'ziga xos etnik elementlari ajratiladi.

To'rtinchi usul — arxiv va muzey tadqiqotlari. O'zbekiston Davlat tarix muzeyidagi, Toshkent milliy kiyimlar muzeyidagi eksponatlar va arxiv materiallari o'rganiladi.⁸

Beshinchi usul — suhbat va intervyu. Hunarmand tikuvchilar, kiyim tarixchilar va an'anaviy kiyimlarni kiyuvchi kishilar bilan suhbatlar o'tkaziladi.

Tahlil va natijalar

1. Do'ppi — o'zbek etnik identitetining eng yorqin belgisi

Do'ppi o'zbek an'anaviy kiyimining eng muhim elementi bo'lib, u etnik identitetni belgilashning asosiy vizual vositasiga aylangan. Do'ppining shakli, naqshi va rangi orqali kishining qaysi hududdan ekanligi, qaysi ijtimoiy tabaqaga tegishliligi va ba'zan hatto qaysi kasb egasi ekanligi aniqlanishi mumkin edi.

Farg'ona vodiysi do'ppilari qora fon ustiga oq kashtali nozik naqshlar bilan bezatilgan. Samarqand do'ppilari ko'pincha to'rtburchak shaklda, geometrik naqshlar bilan. Buxoro do'ppilari yumaloq va zardo'zi bilan bezatilgan. Xorazm do'ppilari esa o'zining qizil-yashil rang kombinatsiyasi bilan ajralib turadi.

Barth nazariyasi nuqtai nazaridan do'ppi etnik chegarani vizual belgilashning eng samarali vositalaridan biri bo'lgan: do'ppi kiygan kishi darhol o'zbek sifatida tanilgan va bu tanilish etnik identitetni mustahkamlagan.

2. Atlas va adras: ranglar tili

O'zbek an'anaviy to'qimachiligi — ayniqsa atlas va adras — O'rta Osiyo madaniyatining eng yorqin namunalaridan biri hisoblanadi.⁹ Atlas — bu ipak gazlama bo'lib, uning rang kombinatsiyalari va naqshlari etnik, hududiy va ijtimoiy axborot tashiydi.

Barthes semiotikasi bo'yicha atlas kiygan ayol faqat estetik zavq emas, balki ma'lum madaniy xabar uzatadi. Rang kombinatsiyalari — qizil va ko'k, sariq va yashil — tasodifiy emas, ular mintaqaviy va etnik an'analarga asoslangan.

⁷ Banks M. Visual Methods in Social Research. — London: Sage, 2001. — B. 12–28.

⁸ Chvyr L. Sredneaziatskie xudojestvennye tkani. — Moskva: Nauka, 1977. — B. 30–65.

⁹ Chvyr L. Sredneaziatskie xudojestvennye tkani. — Moskva: Nauka, 1977. — B. 30–65.

Marg'ilon shahri — o'zbek atlas to'qimachiligining asosiy markazi — asrlar davomida o'ziga xos naqsh va rang an'alarini saqlagan. Bu an'alar hunarmand ustalardan shogirdlarga o'tib, etnik madaniy merosning muhim qismini tashkil etgan.

3. Kashtachilik: etnik estetika va ma'naviy simvolizm

Kashta — o'zbek xalqining eng qadimiy va eng rivojlangan hunarmandchilik turlaridan biri. Kashtadagi naqshlar — gullar, qushlar, geometrik shakllar — nafaqat bezak, balki chuqur simvolik ma'noga ega.

Tumorsimon naqshlar — ko'z tegmashdan himoya; anor naqshi — ko'plik va farovonlik; lola naqshi — go'zallik va bahor. Bu simvollar o'zbek xalqining kosmologik tasavvurlari va etnik qadriyatlarini ifodalaydi.

Eco belgishunoslik nazariyasi nuqtai nazaridan, kashta naqshlari ikki darajali ma'noga ega: birinchi daraja — vizual bezak; ikkinchi daraja — madaniy-etnik simvolizm. Bu ikkinchi daraja faqat shu madaniyatga mansub kishilar tomonidan to'liq anglanadi.

4. Qiyosiy tahlil: o'zbek, qozoq, qirg'iz va tojik kiyimlari

O'rta Osiyo xalqlarining kiyim an'alari o'rtasida ham umumiylik, ham muhim farqlar mavjud.

Qozoq va qirg'iz an'anaviy kiyimlari ko'chmanchi turmush tarzini aks ettiradi: keng, erkin, ot ustida yurish uchun qulay. Qirg'iz kalpog'i — ak-kalpak — ko'chmanchi madaniyatining eng yorqin etnik belgisi. O'zbek kiyimlari esa o'troq shaharlarda rivojlangan ko'proq nozik to'qimachilik va kashtachilik an'alarini aks ettiradi.

Tojik an'anaviy kiyimlari forsiy madaniyat ta'sirini ko'rsatadi: ko'proq uzun to'g'ri kesimli ko'ylaklar, turli bosh kiyim turlari. Bu farqlar etnik identitetning kiyim orqali vizual ifodalanishining yorqin namunasidir.

Xulosa

O'rta Osiyo xalqlarining an'anaviy kiyim-kechaklari — bu faqat material va ranglar majmuasi emas, balki etnik identitetni kodlaydigan murakkab semiotik tizimdir. Do'ppi, atlas, kashta va boshqa kiyim elementlari orqali o'zbek xalqi o'zining etnik mansubligi, ijtimoiy maqomi va madaniy qadriyatlarini avloddan avlodga uzatib kelgan. Zamonaviy sharoitda an'anaviy kiyimlarning kundalik hayotdan chekinishi bu etnik xotirani saqlash muammosini keltirib chiqarmoqda va bu masala etnologiya fani oldida muhim ilmiy vazifa sifatida turmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Banks M. Visual Methods in Social Research. — London: Sage, 2001.

2. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries. — Bergen: Universitetsforlaget, 1969.
3. Barthes R. The Fashion System. — New York: Hill and Wang, 1983.
4. Chvyr L. Sredneaziatskie xudojestvennyye tkani. — Moskva: Nauka, 1977.
5. Eco U. A Theory of Semiotics. — Bloomington: Indiana University Press, 1976.
6. Geertz C. The Interpretation of Cultures. — New York: Basic Books, 1973.
7. Smith A. D. The Ethnic Origins of Nations. — Oxford: Blackwell, 1986.
8. Volkov G. N. Etnopedagogika. — Moskva: Prosveshcheniye, 1999.